

КОНТЕКСТУАЛЬНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ОСОБОВИХ ЗАЙМЕННИКІВ

У статті розглядається залежність особових займенників від лінгвістичного та екстралінгвістичного контексту.

Одним із напрямків сучасного мовознавства є вивчення мовленнєвої діяльності у плані визначення комунікативної стратегії адресанта в мовному і позамовному контексті, що й визначило **актуальність** проведеного аналізу. **Об'єктом** дослідження стали особові займенники, які широко вживаються мовцем і мають контекстуально залежні значення. Основна **мета** статті – вивчити залежність особових займенників від контексту, а також виявити їх роль в визначенні мовленнєвого акту.

Спільною ознакою мов є системний розрив між інформацією, закріпленою за мовними одиницями, та їх тлумаченням у тексті [1: 7]. Це явище відоме як контекстуальна залежність.

Термін "контекст" слід розуміти широко. Він позначає не тільки **контекст дискурсу**, тобто текстовий фрагмент, у якому вжитий той чи інший вираз, а й **зовнішній контекст**, тобто екстралінгвістичні обставини, які є зовнішніми до самого тексту: адресант та адресат висловлювання, соціальна обстановка, в якій відбуваються події і яка допоможе вірно зрозуміти текст.

Залежність від контексту дискурсу може виявлятися, наприклад, через анафоричні заміщення лексичних одиниць. До анафоричних елементів, тобто таких, які відсилають до раніше сказаного, належать й особові займенники третьої особи: "he", "she", "it", "they"/укр. "він", "вона", "воно", "вони"/. Вони є замісниками раніше вжитих іменників /або субстантивних словосполучень/ і можуть вказувати на будь-який предмет, явище, поняття /it, they/ або особу /the, she, it, they/.

Вирази, на які вказують анафоричні особові займенники, називаються "антицидентами" /англ. antecedent/. Наприклад:

Inside the cave, Robert Jordan sat on one of the rawhide stools in a corner by the fire listening to *the woman*. *She* was washing the dishes...[2: 97].

У цьому випадку "she" є анафоричним займенником, що відсилає до іменника "the woman", "узгоджуючись з ним за особою, числом та родом" [3: 26].

Відшукуючи антицидент, ми сприймаємо попередній текстовий відрізок не як просту послідовність речень, а як структурне і тематичне ціле. Цей текстовий фрагмент і утворює певний контекст дискурсу.

Крім анафоричної функції, займенники третьої особи можуть виконувати ще й дійсничну функцію, вказуючи на певну особу чи осіб, про яких йдеться у висловлюванні.

Отже, ми розуміємо анафоричність особових займенників як явище контексту дискурсу, а їх дійсничність як явище зовнішнього контексту, який іноді називають "контекстом використання" /the context of use/.

На відміну від "he", "she", "it", "they", займенники першої і другої особи не є анафоричними. Вони є лише дійсничними, егоцентричними. "I"/"we" вказує на мовця, адресанта, а "you" на адресата висловлювання:

I - used by a speaker or writer to refer to himself [5: 419];

you – the person/s/ addressed [6: 496].

Безперечно, визнання адресанта та адресата є надзвичайно важливим для сприйняття інформації тексту. Наприклад:

/1/ "Can I [Rosemary] help you?"

/2/ "Nobody can help me. I [Campion] knew it. I have only *myself* to blame...."

/3/ "What is it – do you want to tell me [Rosemary]?"

/4/ *He* looked at *her* to see. [7: 71]

Наведена цитата з роману Ф.С. Фіцджеральда "Ніч лагідна" включає як слова автора /лінія 4/, так і репліки Розмері /лінії 1, 3/ та Луїза Кампіона /лінія 2/. Коли обидва літературні герої, скориставшись своїм правом /своєю чергою/ взяти участь у розмові, стали мовцями, вони привласнили займенник "I"/укр. "я", щоб назвати себе, і використали займенник "you"/укр. ти" для того, щоб вказати на слухача. Автор же посилається на співрозмовників, вживаючи особові займенники третьої особи: "he", "her" /форму займенника "she" в об'єктному відмінку/. Останні виконують в наведеному прикладі дійсничну функцію.

Визнання адресанта та адресата мовлення впливає, наприклад, на переклад займенника "you" з англійської мови на українську, в якій є слова "ти" для одного слухача і "ви", якщо слухачів два або більше. До того ж соціальні стосунки літературних героїв можуть визначати вибір "ти" чи "ви" в українському перекладі. Наприклад:

1. Can you hear me? [7: 56] - укр. *Ти* мене чуєш? [8: 32]

2. You don't know what you want. [7: 67] – укр. *Ви* ще самі не знаєте, чого вам хочеться [8: 43]

В обох випадках Дік, герой роману Ф.С. Фіцджеральда "Ніч лагідна", звертається до однієї особи. У репліці до своєї дружини /приклад 1/ "you" перекладається "ти", а в висловлюванні, адресованому малознайомій на той час актрисі Розмері /приклад 2/, "you" передається в українському варіанті через "ви".

Ужиті в реченні дійсничні елементи є засобами прямого дейксису, тобто вони прямо вказують на позамовного учасника комунікації мовця, слухача чи особу, про яку йдеться у висловлюванні:

Крім експліцитно вираженої дійсничності, висловлюванням притаманна ще імпліцитна дійсничність.

Сам факт утворення висловлення свідчить про існування його автора, творця, тобто мовця. Хоча така вказівка на мовця є імпліцитною, тобто не має зовнішнього вираження в реченні, вона виявляється через аналіз дискурсу, в якому вжите висловлювання. "By the very fact of being uttered, the utterance indexes a person who utters; this indexicality is, however, implicit, and has to be brought out by an analysis of the discourse in which the utterance takes place" [9: 199].

Імпліцитну дейктичність, наприклад, можна розглянути на матеріалі різних прагматичних типів речень, які не можуть існувати у відриві від мовця і від того, кому вони адресовані.

Розгляд таких прагматичних актів, як "обіцянка" і "погроза", доводить, що і обіцянка, і погроза завжди відправляються кимось комусь. Спільним між ними є те, що їх мета виражається в тому, щоб зобов'язати мовця здійснити в майбутньому дію /обіцянку чи погрозу/ або дотримуватися певної лінії поведінки. Відмінним у цих прагматичних актах є ставлення адресата до змісту зверненого до нього висловлювання. Воно є "позитивним" до обіцянки, тому що адресат зацікавлений у ній, і, навпаки, адресат ставить до погрози у свій бік "негативно", не зацікавлений у ній "негативним". До того ж автор обіцянок виступає як гарант їх реальності. Автор погроз не може бути гарантом реальності цих майбутніх дій, оскільки він може погрожувати і такими діями, виконання яких не залежить від нього.

Змістом іншого прагматичного акту – "директива" – є пряме спонукання адресата до дії. "...these speech acts [directives] embody an effort on the part of the speaker to get the hearer to do something, "to direct" him or her towards some goal /of the speaker's, mostly/. This is their illocutionary point..." [9: 120]

Наприклад:

1/ Be a good girl and mind the doctors. [7: 159]

2/ Please stand, sir. [10: 31]

Наведені і висловлювання ілюструють два типи директивних речень:

– "ін'юнктиви", тобто речення-накази /приклад 1/ ;

– "реквестиви", тобто речення-прохання /приклад 2/.

З погляду комунікативної мети обидва типи "директивів" впливають на поведінку співрозмовника. Це репліки-стимули. Вони не вимагають наявності попередньої репліки, зате вимагають відповіді на нього: співрозмовник погоджується або не погоджується виконати дію.

Накази та прохання – характерні явища соціальної взаємодії людей. Для їх здійснення є наявність двох сторін: тієї, яка наказує або просить, і тієї, до якої звернений наказ або прохання.

Вираження спонукання до дії, звернене до безпосереднього співрозмовника, часто передається в англійській мові наказовими реченнями, в яких відсутні займенники в ролі підметів. Такі наказові речення є еліптичними. Пропуск підмета є можливим, тому що ті, до кого направлено безпосереднє волевиявлення мовця /наприклад, накази, прохання/, є також учасниками мовленнєвого акту. У разі відсутності вказівки на адресата ми маємо справу з імпліцитною дейктичністю адресата.

Варто зазначити, що в деяких директивних реченнях дейктичність адресата знаходить своє експліцитне вираження. Наказовий спосіб може вживатися з підметом, вираженим займенником, якщо мовець дуже роздратований /You be quiet!/ або намагається розрізнити двох або більше адресатів /You come here, Jack, and you go over there, Mary/.

Цікавими є випадки, коли імпліцитна дейктичність адресата знаходить своє підтвердження в елементах речень, які вказують на адресата:

– Read the text, will you? / не ...will he? ... will they?/

– Behave yourself! /не ... himself! ... themselves!/

Подібно до "директива", "квеситив" націлений на те, щоб спонукати адресата до дії з тією суттєвою різницею, що для директива це будь-які дії, включаючи і мовленнєві, для "квеситива" – це тільки мовленнєві дії [4: 277]. Якщо вказівка на адресата не має свого зовнішнього вираження, вона обов'язково представлена імпліцитно: Is that his wife? [7: 40].

Отже, імпліцитна дейктичність стає зрозумілою тільки за умови виявлення позамовних елементів зовнішнього контексту, що дає підставу стверджувати, що процеси дейктичності і тлумачення контекстуально залежних елементів перебувають у нерозривному зв'язку.

Проведене дослідження дозволяє визнати **перспективність** вивчення співвідношення закономірностей спілкування і структури мовленнєвого акту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. R. Kempson, W. Meyer-Viol, D. Gabbay Dynamic Syntax. – Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 2001. – 348 p.
2. Hemingway E. For Whom the Bell Tolls. – Moscow: Progress Publishers, 1981. – 560 p.
3. A. Carnie Syntax/A Generative Introduction. – Oxford: Blackwell Publishers, 2002. – 390 p.
4. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1981. – 285 с.
5. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, vol.1. – Oxford: Oxford University Press, 1982. – 509 p.
6. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, vol.2. – Oxford: Oxford University Press, 1982. – 527 p.
7. Fitzgerald F.S. Tender is the Night. – Moscow: Raduga Publishers, 1983. – 394 p.
8. Фіцджеральд Ф.С. Ніч лагідна. – Київ: Дніпро. – 330 с.

9. Mey J.L. Pragmatics. – Oxford: Blackwell Publishers, 2001. – 392 p.
10. Crisham J. The Runaway Jury. – New York: Island Books, 1997. – 550 p.

Матеріал надійшов до редакції 28.02.2005 р.

Котнюк Л.Г. Контекстная зависимость личных местоимений.

В статье рассматривается зависимость личных местоимений от лингвистического и экстралингвистического контекста.

Kotniuk L.H. Context-dependence of personal pronouns.

The article deals with the dependence of the personal pronouns on the linguistic and the extra-linguistic context.